

BOLA TARBIYASIDA INDIVIDUAL XUSUSIYATLARNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Artiqova Sevara Mirzamaxmudovna

Norin tumani MMTBga 43-maktab va 32-MTT amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqola orqali bola tarbiyasida individual xususiyatlarning psixologik asoslari haqida bilib olish mumkin bo`ladi.

Inson individual-psixologik xususiyatlarga ega bo`lib, taraqqiy etib borayotgan aniq shaxs bilan shug`ullanadi. Bir o`quvchiga nisbatan muvaffaqiyat bilan qo`llanilgan tarbiyaviy tadbirlarni boshqa o`quvchiga nisbatan qo`llagan vaqtda kutilgan samarani bermasligi ham xuddi ana shu bilan izohlanadi. Shuning uchun umumiy tarbiyaviy tadbirlar individual yondoshish bilan to`ldirilishi lozim. Individual yondoshish va jamoada jamoa orqali tarbiyalash bir-biriga zid bo`lmaydi. Individual yondoshish – bu “quyosh pedagogika” yakka, individual tarbiya emas, shu bilan birga “har bir tarbiyalanuvchi bilan alohida-alohida shug`ullanish”emas. Individual yondoshish jamoa ichida va jamoa yordamida amalga oshiriladi hamda shu ma`noda umumi tarbiya tizimini uyg`unlik bilan to`ldiradi. Individual yondoshishda tarbiyachining o`quvchilarga nisbatan g`amxo`rligi va nazokati, o`z xatti-harakatlarining psixologik oqibatlarini oldindan ko`ra olishi nazarda tutiladi. Individual yondoshish o`quvchi shaxsining xususiyatlariga va uning muayyan vaqtdagi psixik holatiga ko`proq mos keladigan tarbiyaviy tadbirlarni va amalga oshirishni talab etadi. Ana shunda bu tadbirlar maksimal darajada samara beradi. Buning uchun, avvalo, bolalarni yaxshi bilish, ularning har biridagi individual, o`ziga xos hislatlarni ko`rish zarur. Tarbiyachi o`quvchilarning individual xususiyatlarini qanchalik yaxshi bilsa, tarbiyaviy tadbirlarni ham tarbiyalanuvchilarning o`zlariga xos xususiyatlariga mos

ravishda qo'lab, ta'lim-tarbiya tizimini shuncha to'g'ri yo'lga qo'ya oladi. Afsuski qator hollarda bunday bilim nihoyatda bir tomonlama va yuzaki xarakter kasb etgan bo'ladi. Umumiy va Pedagogik ilmiy tadqiqot institutining hodimlari bir vaqtlar bir qancha maktab internatlar VII-VIII sinflarining 25 ta sinf rahbari bilan savol- javob o'tkazdilar. Savollarga javob berganlar o'quvchilarning intizomi, o'zlashtirishi, nimaga moyilligi, jamoat topshiriqlarini bajarish haqida, hatto o'z tarbiyalanuvchilarning nimalarga qiziqishlari to'g'risida mufassal gapirib berdilar, biroq o'quvchilarning didlari, o'y-fikrlari, orzulari, sinfdoshlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar to'g'risida deyarli hech narsa ayta olmadilar. Bu yerda biz o'quvchilarni o'rganishni qanday to'g'ri tashkil etish kerakligi masalasi haqida to'xtalib o'tirmaysiz, - bu masala “Pedagogik psixologiya va yosh psixologiyasining predmeti hamda metodlari” degan bobda ko'rib chiqilgan. Bu yerda gap tarbiyada individual yondoshishning asosiy prinsplari to'g'risida boradi. Individual yondoshishda, birinchi navbatda, shaxsda biror xislatning tarkib topishiga ta'sir etadigan individual, maxsus sharoitlarni bilish va hisobga olish nazarda tutiladi. Shaxsning biror namoyon bo'lish tabiatini tushungan taqdirdagina uni to'g'ri tushunish mumkinligi uchun ham bu holni bilish lozim. Masalan, tarbiyachi o'smirning o'jarligiga barham berishni maqsad qilib oldi deylik. Avvalo tushunish, tushunganda ham to'g'ri tushunish uchun bu o'jarlikning tabiati qandayligini uning sababini, qanday xarakterda ekanligini bilib olish kerak. Turli tabiatdagi o'jarlikni tushunib olish kerak. Turli tabiatdagi o'jarlikni tushunib olish turlicha bo'lishi kerak. O'quvchi shaxsini eng ko'p tarqalgan xatti-harakat nuqsonlari hamda salbiy tomonlari haqida to'xtalamiz va ularni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan sabablarni ko'rsatib o'tamiz. Maktab yoshida eng ko'p tarqalgan xatti-harakat kamchiliklaridan biri barcha oqilona dalillar va fikrlarga qarshilik ko'rsatishda, boshqa kishilarning iltimoslari, maslahatlari, talablari, ko'rsatmalariga asossiz tarzda qarshilik ko'rsatishda namoyon bo'ladigan o'jarlikdir. Ko'pincha bunga o'quvchi nerv sistemasining kuchli taassurotlar, toliqish, og'ir kechinmalar bilan qayta qo'zg'alishi sabab bo'ladi. O'jarlikka moyillik ba'zan mustaqillik va tashabbuskorlikka intilish, o'z xohishini so'zsiz bajarishga harakat qilish bilan izohlanadi. O'jarlik, maqtash, kattalar tomonidan hech narsanin talab qilinmasligi, o'zining barcha istaklari va xohishlarining so'zsiz

bajarilishiga odatlanib qolgan, erkatoy qilib yuborilgan bola xulq-atvorining odatdagi formasi bo'lishi mumkin. Nihoyat, o'jarlik ba'zan bolaning norozilik bildirish, o'zidagi rivojlanayotgan mustaqillik hamda tashabbuskorlikning kattalar tomonidan hukmronlik bilan, qo'pollik bilan va asossiz ravishda bo'g'ilishidan norozi bo'lish ifodasining o'ziga xos formasi tariqasida yuzaga keladi. O'quvchilarning (ayniqsa o'smirlarning) xatti-harakatlarida tarqalgan boshqa kamchilik qo'pollik, qo'rslik, surbetlik, kattalarni hurmat qilmaslikdir. Ko'pincha bunga kattalarning o'smirlarni mensimasligi, uning mustaqillikka bo'lgan tabiiy intilishini bosib turishi, bu yoshda tarkib topgan o'z qadrini bilish fazilatini kamsitishi sabab bo'ladi. Bu mensimaslikning bevosita formasi – kattalarning hukmronlik qilishi, bilvosita formasi - tinchlik bermaydigan nazorat va arzimagan vasiylik, yashirin formasi esa o'rinsiz hamda haddan tashqari mehribonlik, o'smirning o'z tengdoshlari ko'z o'ngida obro'sini to'kadigan mehribonlik ko'rsatishdir. O'quvchilarda qo'pollik va surbetlik ko'pincha o'zlariga nisbatan kattalarning adolatsiz munosabatiga - yolg'onchilik, nojo'ya xatti-harakat, yalqovlik, qo'pollik bilan asossiz ayblashga javoban yuzaga keladi. O'quvchilarning qo'polligiga ko'pincha yana shu narsa ham sabab bo'ladi, ko'pgina o'quvchilar qo'pollikni kattalikning, jasurlikning belgisi deb biladilar, yumshoqlik, mehribonlik, samimiylilik qilishdan uyaladilar, chunki bunday qilishga bo'shashish, landavurlik deb qaraydilar. O'quvchilardagi qo'pollik, jizzakilik, serjshllik ularda irodaning hali yetarli darajada taraqqiy etmaganligi, o'zini qo'lga ola olmasligi, o'zini tuta bilmasligi, keskinliligi oqibati bo'lishi mumkin. Nihoyat, qo'pollik va jizzakilik, jumladan uzoq vaqt ko'p kuch-g'ayrat sarflashni talab etadigan aqliy ish bilan shug'ullanish natijasida haddan tashqari toliqishdan kelib chiqishi mumkin. Ko'pincha o'qituvchilar o'smirlik yoshidagi o'g'il bolalarning intizomsizligidan, sho'xligidan noliydilar. O'smirlarning zo'r aktivligi, jo'shib turgan kuch-g'ayrati, tashabbusi ko'pincha oqilona yo'l topa olmay, to'polonchilikda, sho'xlikda, intizomni buzishda namoyon bo'ladi. O'rtoqlarning yomon namunasi, ishlamay bekor yurish, qarovsiz qolish intizomsizlikning rivojlanishi uchun qulay sharoit tug'diradi. Sho'xlik va to'polonchilikni yuzaga keltiradigan boshqa sabab o'smirlarning mardlik-jasorat hamda dovyuraklikni noto'g'ri tushunishlaridir. O'smir bolalar qo'rqqoqlik va hadiksirashdan nafratlanib, o'z jasoratlari va

qo'rqmasliklarini har qanday yo'l bilan isbotlashga tayyor bo'ladilar. Ko'pincha bolalar xulq-atvorida yolg'onchilik, yomon maqsadlarda haqiqatdan ongli ravishda bo'yin tovlash singari nuqsonlar paydo bo'ladi. Bolalar tomonidan haqiqat buzib ko'rsatiladigan hamma hollarni ham yolg'onchilik deb bo'lmaydi. Jumladan, eng kichik maktab yoshidagi bolalarning qiziqib ketib, sofdillik bilan faktlarni o'zlashtirishlari, haqiqatni fantaziya bilan almashtirishlari yolg'onchilik emas. Yolg'onchilikning juda ko'p uchraydigan sababi qo'rqqoqlik, tabbeh va jazolardan cho'chishdir. Yolg'onchilikning asosini shunchaki maqtanchoqlik, kishilarning e'tiborini o'ziga tortish, kattalar yoki tengdoshlarini hayratda qoldirish istag, ularning hurmatini qozonish, shunday qilish bilan o'z obro'sini ko'tarish xohishi tashkil etishi mumkin. Nihoyat yolg'onchilik, ko'pincha o'quvchilarning do'stlik va o'rtoqlikni to'g'ri tushunishlarining, yomon ish qilib qo'ygan o'rtoqlarini qutqarish istagining oqibati bo'ladi. Yalqovlik(normal va sog'lom o'quvchilarda mehnat qilish istagi va ehtiyojining, mehnatda zo'r berishga odatlanishning yo'qligi) singari nuqsonga kelsak ,yalqovlikni keltirib chiqaruvchi eng ko'p tarqalgan sabab –o'z bolalarini har qanday ahamiyatli mehnatdan saqlashga harakat qiladigan ota-onalarning o'rinsiz mehr-muhabbatidir. Harakat motivlaridagi tafovutlar o'quvchining biror xatti-harakati munosabati bilan amalga oshirilishi lozim bo'lga tarbiyaviy tadbirlardagi tafovutlarni ham belgilab beradi. O'quvchi o'z o'rtog'iga tarsaki tushirdi deylik. Bu xatti-harakatning motivini aniqlamasdan turib uni baholash mumkinmi? Bu xatti-harakat har qanday sharoitda ham qoralanishi lozim,albatta. Ammo bu xatti-harakatni, masalan, o'ziga berilgan tanbeh uchun sinf navbatchisini urgan –urmaganligiga, o'ziga nisbatan qilingan haqoratni qabul qilgan-qilmaganligiga yoki, nihoyat, o'ziga sinfdosh bo'lgan qizning sha'nini himoya qilgan qilmaganligiga qarab turlicha baholash mumkin . Individual yondoshishda xatti-harakatlarning affektiv formalari deb atalmish formalariga ega bo'lgan o'quvchilarga alohida e'tibor berish nazarda tutiladi. Xatti- harakatlarning bunday formalari har xil sabablar ta'sirida, ammo asosan – o'qishdagi mubaffaqiyatsizlik, o'qituvchi yoki jamoa bilan to'qnashish, yoxud o'quvchining da'volari darajasi va jamoada uning aslida tutgan o'rni o'rtaidagi o'ziga xos to'qnashuv ta'sirida yuzaga keladi (M.S.Neymark tadqiqotlari). Bunga o'xshagan hollarda o'quvchilarda ko'pincha affektiv

holatlar va og'ir kechinmalar yzaga keladi. Hamda shu asosda xatti-harakatlarining salbiy formalari tarkib topa boshlaydi. O'quvchi arazchang, o'jar, qo'polserjahl bo'lib qoladi, o'qituvchilarning talablariga bo'ysunishdan bo'yin tovlaydi, o'zini jamoaga qarama-qarshi qilib qo'yadi. M.S.Neymarkning keltirgan ma'lumotlariga ko'ra, odatda har bir sinfda xatti-harakatlarning ko'proq yoki kamroq keskinlik bilan ifodalangan affektiv formalari tarkib topgan bir qancha bolalar mavjuddir. Oxirida hammaga ma'lum bo'lgan (lekin hamma vaqt ham hisobga olinavermaydigan) quyidagi fikrni ta'kidlab o'tamiz: individual yondoshishda tarbiyaviy ishda har bir o'quvchi shaxsidagi mavjud ijobiy fazilatlarga, chunonchi uning qiziqish-havaslariga (sport, musiqa, rasm chizish, tabiat hamda boshqa narsalarni sevishiga), sog'lom axloqiy intilishlariga o'rtoqlariga nisbatan do'stona munosabatlarga tayana olish nazarda tutiladi. O'qituvchi o'quvchilardagi mavjud ijobiy xislatlarni yuzaga keltirish, ularning ijobiy xatti-harakatlarini rag'batlantirish yo'li bilan o'z oldiga qo'ygan maqsadiga oson erishishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumiy psixologiya . E. G'oziyev. Toshkent-2002
2. Turmush tarzi, ta'lim va milliy o'ziga xoslik. A.Jabborov, Sh.Bekova. Qarshi-2002
3. Maktab va hayot ilmiy metodik jurnal